

Vitalinio magnetizmo praktika ir kritika XIX a. pr. Vilniuje

V. G. Samsonė*

Ž. Bezliapovič*

E. Sakalauskaitė-Juodeikienė**

D. Jatužis**

*Vilniaus universiteto
Medicinos fakultetas

**Vilniaus universiteto Medicinos
fakultetas, Klinikinės medicinos
institutas, Neurologijos
ir neurochirurgijos klinika

Santrauka. Vitalinis magnetizmas (arba mesmerizmas) – teorija, pagrįsta austrų gydytojo Franco Antono Mesmero (*Franz Anton Mesmer*; 1734–1815) stebėjimais ir idėjomis. F. A. Mesmeras manė, kad tarp planetų, gyvų būtybių, paciento ir jo gydytojo srovė neregima srovė, magnetinė substancija, kurios tekėjimui sutrikus, žmogus susergera. Pasak F. A. Mesmero, gydytojo pareiga – nukreipti srovių tėkmę įprasta vaga. Tapęs populiariu gydymo metodu XVIII a. pab. – XIX a. pr. Vakarų Europoje, vitalinis magnetizmas sulaukė dėmesio ir tarp Vilniaus imperatoriškojo universiteto profesorių, Vilniaus gydytojų ir nelegaliai medicinos praktika besiverčiančių „aiškiaregių“. Mesmerizmą tyrinėjo tuomet Vilniuje dirbęs klinikinės medicinos profesorius Jozefas Frankas (*Joseph Frank*; 1771–1842), teigęs, kad vitalinis magnetizmas – tai nepaprastos svarbos patologinis reiškinys, kai nervai itin jautriai reaguoja į vidaus ir išorės dirgiklius, sukeldami iliuzines apgaulės ir kludiesius. Be to, 1816–1818 m. Vilniuje buvo leistas laikraštis *Pamiętnik Magnetyczny Wileński* („Vilniaus magnetizmo dienoraštis“), kurį kritikavo Šubravcų (Nenaudėlių) draugijos laikraštis *Wiadomości Brukowe* („Gatvės žinios“), vitalinio magnetizmo teorija pristatyta ir 1816 m. *Dziennik Wileński* („Vilniaus laikraščio“) numeriuose. Šiame straipsnyje apžvelgiamos istorinės vitalinio magnetizmo ištakos, magnetizmo praktika ir kritika Vilniuje (analizuojamas J. Franko gydytos Vilniaus laikrodininko žmonos Luizos Berkman atvejis), nagrinėjamas magnetizmo pristatymas Vilniaus periodinėje spaudoje XIX a. pr.

Raktažodžiai: vitalinis magnetizmas, mesmerizmas, Francas Antonas Mesmeras, Jozefas Frankas, Vilniaus universitetas, *Pamiętnik Magnetyczny Wileński*, *Dziennik Wileński*, *Wiadomości Brukowe*.

Neurologijos seminarai 2017; 21(74): 247–256

FRANCAS ANTONAS MESMERAS: IDĖJOS, LIGONIAI, AMŽININKAI

Francas Antonas Mesmeras (*Franz Anton Mesmer*; 1734–1815) gimė mažame Šventosios Romos imperijos kaimelyje prie Bodeno ežero. Pradinį išsilavinimą įgijęs vienuolyne, vėliau įstojo į Dilingeno Jėzuitų universitetą Bavarijoje. Tačiau, nuo 1759 m. studijavęs teisę Vienos universitete, nutraukė studijas ir įstojo į mediciną, kurios baigiamąjį egzaminą išlaikė 1765 m. [1].

F. A. Mesmeras 1766 m. Vienoje pristatė disertaciją *Disputatio planetarum influxu* („Planetų įtakos nagrinėjimas“)¹, kurią savo vėlesniuose veikaluose pavadino *De planetarum influxu in corpus humanum* („Planetų įtaka žmogaus kūnui“). Gydytojas nurodė, kad šiame veikale rašė apie planetų skleidžiamus nematomus spindulius, darančius įtaką žmogaus kūnui, ir pavadino šį efektą vitaliniu magnetizmu, spindulius – magnetiniu fluidu (skysčiu). Pasak F. A. Mesmero, žmogaus organizmas yra susijęs su dangaus kūnais, saulės ir mėnulio sukelti potvyniai ir atoslūgiai tiesiogiai veikia jautrią nervų sistemą [2, 3].

Adresas:

Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė
Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas, Klinikinės
medicinos institutas, Neurologijos ir neurochirurgijos klinika
Santariškių g. 2, LT-08661 Vilnius
Tel. (8 5) 236 5220
El. paštas egle.sakalauskaitė-juodeikiene2@santa.lt

Kitame savo veikale *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal* („Atsiminimai apie vitalinio magnetizmo atradimą“, 1779) F. A. Mesmeras pristatė pagrindinius

¹ Manoma, kad F. A. Mesmero disertacija buvo Londono gydytojo Ričardo Mydo (*Richard Mead*; 1673–1754) veikalo *De imperio solis ac lunae in corpora humana* („Apie saulės ir mėnulio įtaką žmogaus kūnui“), pirmą kartą lotynų k. publikuoto 1704 m., vėliau peržiūrėto, išversto į kelias kalbas ir išleisto Londone, Paryžiuje ir Frankfurte, plagiatas [34]. Antra vertus, reikia prisiminti, kad plagijavimo ir kopijavimo etika XVIII a. nebuvo tokia griežta kaip šiandien.

nus vitalinio magnetizmo postulatus [3]. Vitalinis magnetizmas, pasak F. A. Mesmero, yra gyvojo kūno savybė, dėl kurios kūnas yra veikiamas dangaus kūnų ir pats veikia aplinkinius kūnus. Remiantis vitaliniu magnetizmu, galima išgydyti „nervų sistemos sutrikimus tiesiogiai, o kitus sutrikimus – netiesiogiai“ [2]. Taigi, naujasis gydymo metodas turėjo būti ypač veiksmingas gydant nervų sistemos ligas ir psichikos sutrikimus. Pasak F. A. Mesmero, taikydamas vitalinį magnetizmą, gydytojas parenka gydymą vaistais, gerina jų poveikį, valdo ligos krizes. Be to, skleidžiant vitalinio magnetizmo principus, galima sukurti universalų instrumentą ligoms gydyti ir leisti „gydymo menui pasiekti savo galutinį tobulumo etapą“ (žiūr. lentelę) [3].

„Atsiminimuose“ F. A. Mesmeras pateikė kelis sėkmingus naujojo gydymo pavyzdžius. Gydytojas 1773–1774 m. gydė 28 m. amžiaus pacientę Prancišką Osterlin (*Franziska Österlin*), kurios nervų sistema buvo jautri nuo vaikystės: ligonę vargino „konvulsijos, isterinis karščiavimas, nuolatinis vėmimas, įvairių vidaus organų uždegimai, šlapimo susilaikymas, stiprūs dantų ir ausų skausmai, melancholiniai delyrai, opistotonusas <...>, akumas, dusulys, kelias dienas trunkantys paralyžiai ir kiti negalavimai“ [3] – tipiška XVIII a. simptomatika, kaip tuo metu vertinta, būdinga „nervų ligoms“. Gydytojas, keletus metus gydęs moterį įvairiais vaistais, kraujo nuleidimais, pagerėjimo nesulaukė. Tačiau, ant jos krūtinės ir abiejų kojų uždėjęs įmagnetinto metalo, pastebėjo, kad ligonės būklė ėmė gerėti [3, 4]. Tikėdamas savo sėkme ir žinodamas, kad tik faktais pavyks kolegoms įrodyti naujojo metodo efektyvumą, F. A. Mesmeras tęsė darbus, gydydamas ligonius, sirgusius hemiplegija, apopleksija, oftalmija ir kitomis ligomis [3].

Gydytojas „Atsiminimuose“ aprašė 18 m. amžiaus Mariją Teresą Paradi (*Maria Theresa Paradis*; 1759–1824), kuri nuo ketverių metų sirgo „visiška amauroze su akių traukuliais“ ir buvo kankinama „melancholijos, blužnies ir kepenų obstrukcijų“ [2, 3]. Akla mergaitė nuo mažens grojo klavikordu ir vargonais, jos koncerte apsilankiusi Šventosios Romos imperijos imperatorė Marija Teresė (1717–1780) skyrė merginai stipendiją, kad ji toliau galėtų tobulintis. Gydytojui taikant naują gydymo metodą, mergina pradėjo matyti daiktų kontūrus, tačiau iškilo klausimas, ar, būdama sveika, ji toliau galės gauti stipendiją. F. A. Mesmeras, „pagydes“ ligonę, pradėjo nesutarti su jos tėvais, buvo kritikuojamas kolegų, tad gydymas buvo nutrauktas ir jaunoji atlikėja vėl apako [3].

Nesulaukęs pripažinimo Vienoje, F. A. Mesmeras 1778 m. išvyko į Paryžių ir, sukūręs specialius indus, pradėjo taikyti grupinius magnetizmo seansus [1]. Verta prisiminti, kad XVIII a. pab. Paryžius – mokslinių atradimų miestas: tuo metu Bendžaminas Franklinas (*Benjamin Franklin*; 1706–1790) sukonstravo žaibolaidį, Volteras (*Voltaire, François-Marie Arouet*; 1694–1778) patvirtino Izaoko Niutono (*Isaac Newton*; 1643–1727) gravitacijos teoriją [5].

Gydytojo F. A. Mesmero magnetizavimo indas buvo pagamintas iš ažuolo, dugnas padengtas stiklu ir geležies drožlėmis, jame sudėti „magnetizuoti“ vandens indai,

Lentelė. Svarbiausi F. A. Mesmero postulatai

Svarbiausi F. A. Mesmero postulatai apie vitalinį magnetizmą
Dangaus kūnai, Žemė ir gyvieji kūnai vienas kitą veikia.
Vitalinis magnetizmas – gyvojo kūno savybė, dėl kurios kūnas yra veikiamas dangaus kūnų ir pats veikia aplinkinius objektus. Tokio reiškinio analogija su magnetu paskatino įtvirtinti vitalinio magnetizmo sąvoką.
Vitalinio magnetizmo savybės gali būti perduodamos kitiems gyviams ar negyviems kūnams, kurie yra daugiau ar mažiau jam jautrūs.
Vitalinio magnetizmo veiksmams yra atliekami tam tikru atstumu, be tarpinio kūno pagalbos.
Magnetizmas sustiprėja ir yra atspindimas veidrodžiuose, kaip ir šviesa.
Magnetizmas yra perduodamas, skleidžiamas ir sustiprinamas garsu.
Gyvieji kūnai nėra vienodai jautrūs magnetizmui; yra keletas, nors ir labai nedaug, kurių buvimas sunaikina magnetizmo poveikį kitiems kūnams.
Remiantis vitalinio magnetizmo principais, galima išgydyti nervų sistemos sutrikimus tiesiogiai, kitus sutrikimus – netiesiogiai.
Taikydamas vitalinį magnetizmą, gydytojas gali parinkti gydymą vaistais, gerinti vaistų poveikį, valdyti ligos krizes.
Skleidžiant vitalinio magnetizmo principus, siekiama sukurti universalų instrumentą ligoms gydyti.
Naudodamasis magnetizmo principais, gydytojas galės patikimai nustatyti net ir pačių sudėtingiausių ligų kilmę, pobūdį ir eigą, apsaugoti ligonį nuo ligos progresavimo ir išgydyti, išvengdamas pavojingų komplikacijų ar nelaimingų pasekmių, neatsižvelgiant į sergančiojo amžių, temperamentą ar lytį.
Vitalinio magnetizmo teorija leis gydytojui įvertinti kiekvieno ligonio sveikatos būklę ir apsaugoti jį nuo pavojų, taigi, gydymo menas pasieks savo galutinį tobulumo etapą.

Pagal Mesmer FA. *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal* (1779).

dangtyje pradurtos skylės, įvesti metaliniai strypai [5, 6]. Pacientai buvo sodinami aplink indą, laikydavo strypų galus, kambarys skendo prieblandoje, buvo grojama stiklo armonika. F. A. Mesmeras, vilkėdamas šilkinį chalata, žingsniuodavo aplink ir geležine lazdele liesdavo ligonius. Tokių seansų metu dalyviai patirdavo įvairius pojūčius: vieni išlikdavo ramūs, kiti susijaudindavo, pradėdavo dejuoti, tretį imdavo žagsėti ar nesuvaldomai juoktis, kitiems prasidėdavo traukulių priepuoliai [7, 8].

F. A. Mesmeras „Atsiminimuose“ teigė, kad tuo metu Paryžiuje išgydė ligonius, sirgusius „melancholija su spazminiu vėmimu, daugybę ligonių, sirgusių blužnies, kepenų ir pasaito obstrukcijomis, dalinę amaurozę, paralyžių su drebėjimu, visišką kojų paralyžių su atrofijomis, lėtinį vėmimą, skrofuliozinį silpnumą“ ir pan. [2, 3]. Augant F. A. Mesmero populiarumui, gausėjant „pagydytų“ ligonių skaičiui, gydytojas nusprendė kreiptis į Paryžiaus mokslų akademiją (*Académie des Sciences*), Karališkąją medicinos draugiją (*Société Royale de Médecine*) ir Medi-

cinios fakultetą (*Faculté de Médecine*), norėdamas pristaityti savo išvalgas apie vitalinį magnetizmą, tačiau jo prašymai buvo atmesti arba tiesiog ignoruojami [1, 5, 9].

Paryžiuje mesmerizmas tapo populiarus ir madingas gydymo metodas [1]. F. A. Mesmerą globojo Prancūzijos karalienė Marija Antuanetė (*Marie Antoinette*; 1755–1793), tačiau gydytojai ir mokslininkai nuogąstavo, kad magnetizmas gali būti žalingas ligoniams. Antra vertus, buvo jaučiama ir profesinė konkurencija, mat kai kurie ligoniai mieliau lankydavosi magnetizmo seansuose, nei sutikdavo toliau būti gydomi kraujo nuleidimais, taurėmis, dėlių terapija, vimdomaisiais, vidurius laisvinamaisiais, gyvsidabrio preparatais ar kitais daugelį amžių profesionalių gydytojų taikytais antiflogistiniais gydymo metodais².

Taigi, Karališkosios medicinos draugijos bendruomenė 1784 m. įtikino karalių Liudviką XVI (1754–1793) įsteigti F. A. Mesmero darbus vertinančią komisiją. Komisijoje dirbo Bendžaminas Franklinas, chemikas Antuanas Loranas Lavuazjė (*Antoine-Laurent Lavoisier*; 1743–1794) ir kiti žymūs mokslininkai bei gydytojai [6, 9]. Iš pradžių buvo stebėti gydytojo grupinio gydymo seansai, tačiau dėl didelio vienu metu gydomų pacientų skaičiaus buvo sunku spręsti apie gydymo efektyvumą, be to, naudodamiesi elektrometru, magnetizavimo inde komisijos nariai neužregistravo nei elektros, nei magnetinės ar kitokių srovių [1]. Todėl komisija vėliau stebėjo individualaus gydymo pageidavusius sveikus savanorius, kuriuos gydė iš F. A. Mesmero magnetizmo technikos išmokęs gydytojas Čarlzas Deslonas (*Charles Deslon, Charles d'Eslon*; 1750–1786), tačiau po gydymo seansų savanoriai teigė nieko nepajutę. Č. Deslonas ir B. Franklinas nusprendė atlikti eksperimentą, naudodami paprastus ir Č. Deslono įmagnetintus vandens puodelius. Pasikvietę „magnetizmui jautrią“ ligonę, stebėjo, ar ši gali atpažinti, kuris indas yra įmagnetintas, tačiau moteris, išsirinkusi puodelį su paprastu vandeniu, patyrė konvulsijas. Dar po kelių bandymų komisijos nariai įsitikino, kad pacientų nusiteikimas ir žinojimas, kas jų laukia, sukėlė įvairių potyrių, todėl padarė išvadą, kad nėra jokių įrodymų, jog vitalinio magnetizmo technika yra veiksminga. Komisijos išvados buvo publikuotos ir išplatintos daugiau nei 20 000 vienetų tiražu. Po metų F. A. Mesmeras buvo priverstas išvykti iš Paryžiaus, todėl persikėlė gyventi į Šveicariją [1, 7].

Žinoma, kad XVIII a. pabaigoje gydytojai savo ligoniams bandė taikyti ne tik vitalinį magnetizmą, bet ir kitus psichoterapinius gydymo metodus. Pavyzdžiui, B. Franklino sukurtą muzikos instrumentą stiklo armoniką arba glasikordą (*glass armonica, glass harmonica*,

glassichord), sudarytą iš didėjančių stiklinių dubenėlių ir taurių, kuria buvo grojama šlapiu pirštu braukiant per stiklo taurės kraštą, magnetizmo seansų metu naudojo F. A. Mesmeras [10]. B. Franklinas 1772 m. muzikos terapiją taikė gydydamas į Londoną atvykusią Abiejų Tautų Respublikos kunigaikštienę, tuo metu 26 m. amžiaus rašytoją ir mecenatę Izabelę Fleming Čartoriską (*Izabella Fleming Czartoryska*; 1746–1835)³, kurią kankino isterijos priepuoliai ir melancholija. I. F. Čartoriska taip aprašė gydymo seansus: „Aš sirgau melancholija, rašiau testamentą ir atsisveikinimo laiškus. Norėdamas mane atitraukti, vyras papasakojo apie Frankliną <...>. Franklinas buvo kilnių broožų, su gerumo išraiška veide. Nustebintas mano nejudrumo, jis paėmė mano rankas ir pažvelgė sakydamas: *pauvre jeune femme* (vargšė jauna moteris). Tuomet atidarė armoniką, atsisėdo ir ilgai grojo. Muzika padarė man gilų įspūdį, veidu pradėjo tekėti ašaros. Tuomet Franklinas atsisėdo šalia ir užjausdamas pasakė: „Ponia, jūs esate išgydyta.“ Išties tą akimirką patyriau melancholijos krizę. Franklinas pasiūlė pamokyti groti armoniką, nedvejodama sutikau ir jis man skyrė 12 pamokų. Jis visą gyvenimą išliko mano atminty.“ [11, 12]. Stiklo armonika magnetizmo seansų metu grojęs daktaras F. A. Mesmeras sužavėjo ne tik karalienę Mariją Antuanetę (kuri, nusipirkusi stiklo armoniką, taip pat mokėsi ja groti), bet ir kompozitorių Wolfgangą Amadėjų Mocartą (*Wolfgang Amadeus Mozart*; 1756–1791) [10].

Beveik iki XIX a. pab. taikyti gydymo metodai siekė Antikos laikus, nes gydymas buvo pagrįstas Hipokrato (4 a. pr. Kr.)⁴ teorija, kurią vėliau perėmė Klaudijus Galenas iš Pergamo (*Claudius Galenus*; 129–200) ir Viduramžių gydytojai. Antiflogistinis metodas buvo pats svarbiausias: juo siekta subalansuoti keturis organizmo skysčius, sumažinti uždegimą nuleidžiant kraują, statant taures, dedant dėles, skatinant skysčių išsiskyrimą viduriuojant, gausiai šlapinantis ar prakaituojant [13, 14]. Tik keli nauji prevenciniai ir gydymo metodai atrasti po XVI a.: varioliacija, vakcinacija, skorbuto prevencija, rekomenduojant valgyti šviežius vaisius, chininmedžio žievės (turinčios chinino) naudojimas karščiavimams ir maliarijai gydyti, gluosnio žievės (turinčios salicino) vartojimas skausmui ir karščiavimui slopinti, laudanumo (opijaus tinktūros) – skausmui malšinti, kalomelio (gyvsidabrio chlorido) – sifiliui ir kitiems uždegimams gydyti, paprastosios rusmenės užpilų – vandenėms gydyti ir kt. [1, 14]. Todėl vitalinio magnetizmo teorija ir ja grįstas gydymas, kaip naujas, neskausmingas ir ligoniui nekenksmingas metodas, nesunkiai rado savo nišą ir pritaikymą.

² Antiflogistiniai (priešuždegiminiai) vaistai ir gydymo metodai taip pat buvo taikomi ir Vilniaus universiteto terapijos klinikoje XIX a. pirmojoje pusėje gydant nervų sistemos ligas: kraujo nuleidimais, taurėmis, dėlėmis, klizmomis, viduriavimą, vėmimą, prakitavimą skaitinamaisiais vaistais, pūsles odoje sukeliančiais tepalais ir pleistrais gydyta apopleksija [20], mielitas [35], Šv. Vito chorėja [36], epilepsija [37], encefalitas [38], tetanija [39], somnambulizmas [40] ir kiti susirgimai.

³ I. Fleming Čartoriska buvo Adomo Jurgio Čartoriskio (*Adam Jerzy Czartoryski*; 1770–1861), Rusijos imperijos užsienio reikalų ministro ir Vilniaus imperatoriškojo universiteto kuratoriaus (1803–1824), motina.

⁴ Iki šiol nėra aišku, ar Hipokratas egzistavo kaip realus istorinis asmuo (pasak Antikos ir vėlesnių biografų, Hipokrato tėvas buvo kilęs iš Asklepijaus, motina – iš Heraklio giminės, o pats Hipokratas gyveno 95 ar net 110 m.), ar veikiau kaip Hipokrato medicinos sistemai pritariančių senovės graikų gydytojų grupė [14].

Nors F. A. Mesmerą vieni amžininkai vadino genijumi, inovatoriumi ir žmogiškosios prigimties tyrėju, kiti – šarlatanu ir apgaviku, šiandien manoma, kad jo teorija ir taikyto gydymo praktika parodė įtaigos, vaizduotės reikšmę gydant tiek organines, tiek psichosomatines ligas, nulėmė tolesnį psichoterapijos vystymąsi, turėjo reikšmės hipnozės atsiradimui ir paskatino ateityje naujus gydymo metodus vertinti kritiniu, moksliniu metodu [1, 7, 15, 16].

JOZEFAS FRANKAS IR VITALINIO MAGNETIZMO PRAKTIKA VILNIUJE

Getingeno ir Pavijos universitetų auklėtinis, Vilniaus imperatoriškojo universiteto specialiosios terapijos ir klinikinės medicinos profesorius Jozefas Frankas (1771–1842) 1814 m. Vilniuje *Mémoires Biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils* („Johano Pėterio Franko ir jo sūnaus Jozefo Franko biografiniuose atsiminimuose“) rašė: „Ką tik užbaigęs traktatą apie odos ligas, rengiausi pradėti kitą, apie nervų sutrikimus. Pirmiausia nutariau susipažinti su vitaliniu magnetizmu.“⁵ [17, 18]. Beje, dar 1795 m. būdamas Pavijos universiteto specialiosios terapijos profesorius, J. Frankas pirmųjų paskaitų metu studentams paskelbė: „Aš pats, galvodamas apie mokymo sistemą, pasirinkau gyvybinių galių doktrina⁶ paremtą Štali⁷ ir Frydricho Hofmano⁸ sistemą, kurią išplėtojo Kalenas⁹, Braunas¹⁰ ir Hufelandas¹¹; tačiau jokiū būdu nereikėjo pamiršti, kad žmogaus kūnas, be gyvybinių galių, paklūsta ir mechanikos, ir chemijos dėsniams <...>. Pagaliau, praktiškai pritaikytos sistemos principais dera vadovautis tiek, kiek ji dera su patirtimi.“ [17, 19]. Taigi, nors J. Frankas pripažino vitalizmą, jo pažiūras, studentų mokymą ir ligonių gydymo meną daugiau lėmė *common sense* filosofija ir ilgametė praktinė patirtis. J. Frankui dirbant Pavijos universitete ir vėliau, 1796–1802 m. bendrojoje Vienos ligoninėje, F. A. Mesmero veikalai, ypač *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal*, profesoriui jau turėjo būti žinomi.

⁵ Šią ir kitas J. Franko „Atsiminimų“ ištraukas iš prancūzų k. vertė G. Dručkutė.

⁶ Gyvybinių galių arba vitalizmo doktrina – medicinos sistema, mokiusi, kad gyvieji organizmai skiriasi nuo negyvųjų kūrinių tuo, kad turi tik jiems vieniems būdingos energijos, nepaaiškinamos jokiais žinomais mechanistiniais ar cheminiais modeliais; energijos, kuri kartais buvo tapatinama su siela. Vitalizmas mokė, kad vaistų poveikis skirtingiems pacientams gali skirtis, o gamtos vaidmuo, gydant įvairias ligas, yra vienas svarbiausių („laukiamojo gydymo“ (angl. *expectant treatment*) principas) [41].

⁷ Georgas Ernstas Štalis (*Georg Ernst Stahl*; 1659–1734) – vokiečių kilmės chemikas, gydytojas ir filosofas, vitalizmo doktrinos rėmėjas, veikalų apie flogistoną autorius.

⁸ Frydrichas Hofmanas (*Friedrich Hoffmann*; 1660–1742) – vokiečių kilmės gydytojas ir chemikas, Halės universiteto medicinos ir gamtos mokslų profesorius.

⁹ Viljamas Kalenas (*William Cullen*; 1710–1792) – gydytojas ir chemikas, škotų Apšvietos veikėjas.

¹⁰ Džonas Braunas (*John Brown*; 1735–1788) – škotų gydytojas, braunizmo doktrinos kūrėjas. Pasak D. Brauno, ligą arba sveikatą lemia skirtingo laipsnio išoriniai ir vidiniai dirgikliai, geros sveikatos prielaida – pusiausvra tarp išorinio dirginimo ir vidinio jaudrumo. Pagrindiniai vaistai, siūlyti tiek steninėms, tiek asteninėms ligoms gydyti – dieta ir stimuliuojamieji vaistai skirtingomis dozėmis, pvz., asteninėms ligoms gydyti rekomenduota mėsa, tirštos sriubos, neskiestas vynas ir kiti alkoholiniai gėrimai, opiumas, eteris, kamparas [42].

¹¹ Kristofas Vilhelmas Hufelandas (*Christoph Wilhelm Hufeland*; 1762–1836) – vokiečių gydytojas, Jenos ir Getingeno universitetų auklėtinis, Berlyno universiteto terapijos ir patologijos profesorius.

¹² Šias ir kitas ištraukas iš J. Franko *Praxeos medicae universae praecepta* iš lotynų k. vertė E. Sakalauskaitė-Juodeikienė.

¹³ Katalepsija (gr. *katalēpsis* – sugriebimas, priepuolis) – kūno arba jo dalių sustingimas jiems suteiktoje padėtyje, šiandien priskiriama vienam iš būdingų katatonijos sindromo požymių ir kriterijų [43].

Profesorius, gilindamasis į nervų sistemos ligas ir magnetizmo reiškinius, 1816 m. „Atsiminimuose“ ir po dvejų metų Leipcige išleistame vadovėlyje *Praxeos medicae universae praecepta... continens doctrinam de morbis systematis nervosi in genere et de iis cerebri in specie* („Praktiniai visuotinės medicinos nurodymai“), skirtame nervų sistemos ligoms, skyrelyje apie katalepsiją išsamiai aprašė vieną iš savo ligonių, 22 m. amžiaus Vilniaus laikrodininko žmoną Luizą Berkman (vadovėlyje – *Ludovica Baerkmann*) ir išsamiai apibūdino ligonei atliktus vitalinio magnetizmo bandymus [17, 20]. Vilniaus laikrodininko žmona buvo „evangelikų tikėjimo, juodaakė, tamsiaplaukė dailidės dukra, kalbanti lenkiškai, vokiškai, šiek tiek itališkai, nesimokiusi muzikos, bet mėgusi lankytis teatre, pirmųjų laimingos santuokos metų pabaigoje pagimdė“¹² [20]. Po gimdymo moteris peršalo, pėdos skausmingai ištinno (vadovėlyje nurodyta diagnozė – baltasis gimdyvių patinimas, *tumore albo puerperarum*) ir, negalėdama vaikščioti, 4 mėnesius išgulėjo lovoje. „Ligonę apžiūrėjo daugybė gydytojų, – rašė J. Frankas, – tarp jų ir aš, tačiau niekas negalėjo pagelbėti, nors buvo taikyti kraujo nuleidimai, dėlės, skirti diuretikai, gyvsidabris ir kiti vaistai, ir galiausiai moteris pateko į „šarlatanų ir senų moterų rankas“ [20]. Luiza Berkman pradėjo melstis Dievui, atsisakė protestantų tikėjimo, apsikrikštijo katalike ir, kai ją vėl aplankė profesorius J. Frankas, buvo liesa kaip griaučiai, „akys atmerktos, žvilgsnis nejudrus. Veltui šaukiau ją vardu ir judinau, ji nepagyvėjo. Pastebėjau, kad jos rankos išlaiko mano suteiktą padėtį. Tai buvo katalepsija“¹³ [17].

J. Frankas aprašė didelį savo ir kitų Vilniaus universiteto profesorių susidomėjimą sukėlusį reiškinį: „...Prabilau pašnibždomis, ir ligonė man kuo geriausiai atsakė. Netrukus katalepsija perėjo į ekstazę; ligonė angelišku balsu giedojo psalmes Dievui <...>. Ligonė giedojo apie savo kančias taip, kad plyšo visų ją girdinčiųjų širdys. Ji kreipėsi į velnią ir išjuokė tuščias pastangas užgrobti jos sielą <...>. Priepuoliui pasibaigus, nelaimingoji nieko neprisiminė.“ J. Frankas susikvietė „visą Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą“. Pasak stebėjime dalyvavusio Vilniaus gydytojo ir Universiteto chemijos profesoriaus Andriaus

Sniadeckio (*Jędrzej Śniadecki, Andrzej Śniadecki*; 1768–1838), „katalepsijos priepuolio metu ši moteris nepajunta įdūrimų, bet pajus patį lengviausią odos palytėjimą“ [17]. Profesoriai toliau tyrė ligonės katalepsijos priepuolius, atliko bandymus, priartindami ar nutolindami nuo ligonės įvairius daiktus (plunksną, gintarą, sierą, metalus), stebėjo ligonės reakciją. „Katinas, kurį laikiau pasikišęs po apsiaustu, sukėlė beveik konvulsijas“, – rašė J. Frankas [18]. Priepuolio metu ligonė atsakydavo tik tam, kas laikydavo jos ranką skrandžio srityje, tačiau kiti dalyvavę, paduodami savo rankas, sudarydavo grandinę, ir kiekvienas būdavo išgirstas bei gaudavo ligonės atsakymą.

J. Frankas kasdien per katalepsijos priepuolį užduodavo ligonei klausimų apie jos sveikatą, vartojamus vaistus ir elgėsi „taip, kaip elgiamasi dėl magnetizmo atsiradus aiškiaregystei“ [18]. Progresuojant ligai, ilgėjant priepuoliams, ligonė paprašė ant viršugalvio uždėti dėlių. Gydymas buvo efektyvus: nors ir netekusi daug kraujo, ligonė atsigavo ir pirmąkart per keturis mėnesius išmiegojo visą naktį. Priepuoliai liovėsi, kojų patinimas sumažėjo ir Luiza Berkman visiškai pasveiko, „tik vienas kelis liko nejudrus“ [18]. J. Frankas padarė išvadą, kad garbingo Vilniaus laikrodininko žmona tikrai „nevaicino komedijos“, ir teigė, kad ligonė sirgo „keleriopu nerviniu pakenkimu su komplikacijomis – katalepsija, ekstaze, mieguistumu“¹⁴ [18].

J. Frankas Vilniaus medicinos draugijos mokslo darbų sąsiuvinyje 1816 m. paskelbė straipsnį apie vitalinį magnetizmą, kurio tezes išdėstė „Atsiminimuose“. Profesorius teigė, kad magnetizmas – tai nepaprastos svarbos patologinis reiškinys, kai aiškiaregystės pasireiškimo metu ligonis ne miega, bet yra ypatingos nervų egzaltacijos būsenos, kai nervai itin jautriai reaguoja į tokius vidaus ir išorės dirgiklius, į kuriuos paprastai nereaguoja. Dirgikliai dažnai sukelia iliuzines apgaulės ir kludiesius. Profesorius pabrėžė, kad reikia atmesti magnetizmui priskiriamus absurdus [18].

Ponios Berkman liga paskatino vilniečius susidomėti magnetizmu. J. Franko pradėti bandymus su savo pacientais kartojo jauni gydytojai, jų pavyzdžiu vėliau pasekė bajorai ir gamtos mokslų mėgėjai: „Tuoj vitalinis magnetizmas tapo draugijų pasilinksminimo objektu. Visos pakampės buvo pilnos aiškiaregių“, – rašė profesorius [18]. J. Frankas „Atsiminimuose“ kritikavo aiškiaregiu apsimečiusį Vilniaus apylinkių valstietį vardu Antanas: „Pridėjęs pirštą prie apgamo, neva pasakydavo visas ligas ir kaip nuo jų gydytis. Apie jį pasakojo stebuklus. Antoškos trobelę apgulė ligoniai, vyrai ir moterys, visų visuomenės sluoksnių, įvairiausio amžiaus. Jo trobelė tapo didžiulės patologinės stovyklos centru. Kaimynystėje stovėjusios skurdžios

smuklės šeimininkas praturtėjo. Ligoniai vienas po kito spruko nuo savo gydytojų ir bėgo konsultuotis pas gabųjį kolegą Antošką <...>. Garsas apie tai buvo pasklidęs net užsienyje.“ [17, 18]

J. Frankas 1817 m. iš Berlyno gavo vokiečių gydytojo, „garsiojo Hufelando“, susidomėjusio magnetizmo praktika Vilniuje, laišką. „Maginė medicina, kuriai priklauso ir mesmerizmas, kasdien darosi vis reikšmingesnė mokslui ir teismo medicinai bei nusipelno nuodugnių studijų. Savo knygoje norėčiau ją patyrinti. Sužinojau, kad Lietuvoje ir, berods, dar Kurše, esąs valstietis stebukladarys, gydantis vienu prisilietimu. Man labai svarbu sužinoti tikrą tiesą. Prašau apie tai kuo skubiausiai parašyti“, – rašė Kristofas Vilhelmas Hufelandas [18]. J. Frankas kolegai taip atsakė: „Maldauju, nesileiskite užvaldomas, be abejo, pagirtino noro praplėsti medicinos mokslo ribas. Tai nėra nekalta veikla. Jūs rizikuojate susikompromituoti mokslininkų akyse.“ [18]

J. Frankas jautėsi atsakingas, pirmasis pradėjęs magnetizmo bandymus Vilniuje ir taip paskatinęs ne tik gydytojus, bet ir nelegaliai medicinos praktika besiverčiančius „aiškiaregius“ imtis naujojo gydymo metodo, todėl nutarė ištaisyti klaidą: „Parašiau daktarui Aleksandriui Kriktonui,¹⁵ Civilinės medicinos departamento viršininkui, kad uždraustų magnetizmo bandymus tiems, kurie neturi teisės verstis medicinos praktika. Netrukus toks draudimas įsigaliojo visoje (Rusijos) imperijoje.“ [18]

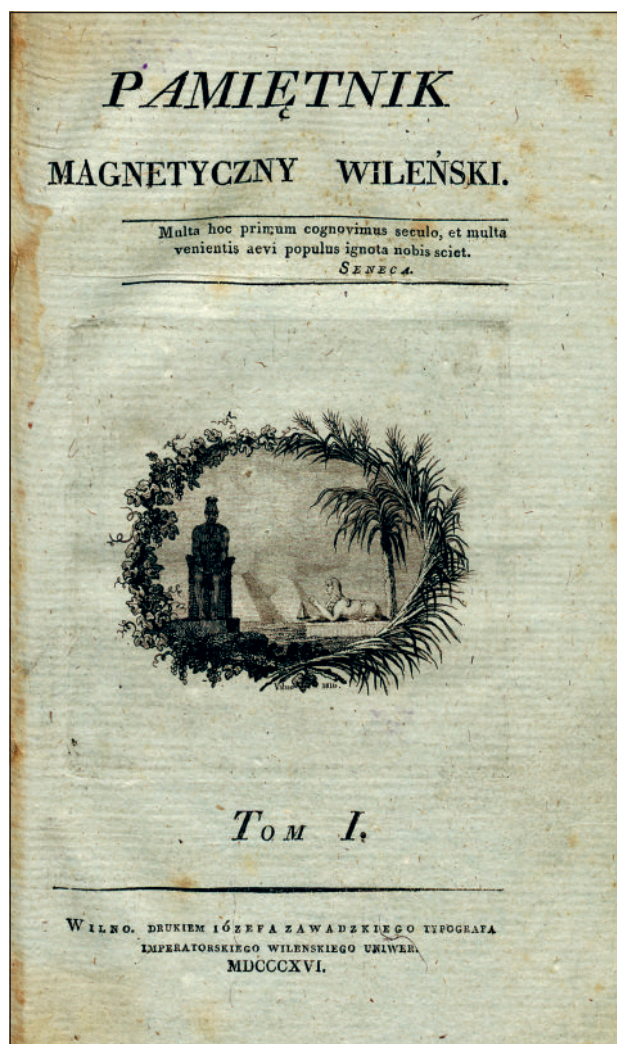
Taigi, vienas iškiliausių Vilniaus imperatoriškojo universiteto profesorių J. Frankas, laikęsis vitalizmo doktrinos principų, rengdamas vadovėlį, skirtą nervų sistemos ligoms, gilinosi ir į magnetizmo reiškinį. Nors J. Frankas manė, kad magnetizmas – tai nepaprastos svarbos patologinis nervų sistemos reiškinys, jis taip pat suprato, kad, patekęs į paprastų miestiečių ar šarlatanų rankas, gali tapti pasilinksminimo objektu ir neprofesionalaus gydymo metodu. Galiausiai J. Frankas padarė išvadą, kad gydytojams užsiimti magnetizmo praktika pavojinga, nes rizikuojama susikompromituoti kolegų akyse, o studentų mokymą ir ligonių gydymo meną turėtų lemti ne konkrečios vienos medicinos sistemos laikymasis, bet ilgametė praktinė patirtis, įgyta dirbant prie ligonio lovos.

VITALINIO MAGNETIZMO KRITIKA VILNIAUS PERIODINĖJE SPAUDOJE XIX A. PR.

Nepaisant autoritetingo Vilniaus universiteto profesoriaus perspėjimų ir Rusijos imperijoje įsigaliojusio draudimo verstis magnetizmo praktika tiems, kurie neturi medicini-

¹⁴ Nors retrospektyvių diagnozių nustatymas ligoniams, gydytiems prieš keletą šimtmečių, žinant tik kai kurias nusiskundimų, anamnezės ir ligos eigos detales, šiandien kai kurių mokslo istorikų yra kritikuojamas (žiūr. A. Karenberg ir K. Foxhall straipsnius [44, 45]), manytume, kad šių dienų klinicistas, nagrinėdamas Luizos Berkman atvejį, pirmiausia pagalvotų apie kojų giliųjų venų trombozę (atsiradusią pogimdyminiu laikotarpiu, teigiamą gydymo efektą veikiausiai davė dėlėse esantis antikoaguliantas hirudinas) ir ūmią psichozinę būseną (tikėtina, katatonijos sindromą su oneiroidinio sąmonės sutrikimo epizodais, kiti gydytojai galbūt pagalvotų ir apie isterinę psichozę, šiandien jau rečiau vartojamą terminą).

¹⁵ Aleksandras Kriktonas (*Alexander Crichton*; 1763–1856) buvo kilęs iš Edinburgo, studijavo Vienoje, Leidene, praktikavosi Vestminsterio ligoninėje Londone, vėliau, caro Aleksandro I pakviestas į Rusijos imperiją, tapo Civilinės medicinos departamento vadovu, buvo karališkosios šeimos gydytojas [46].

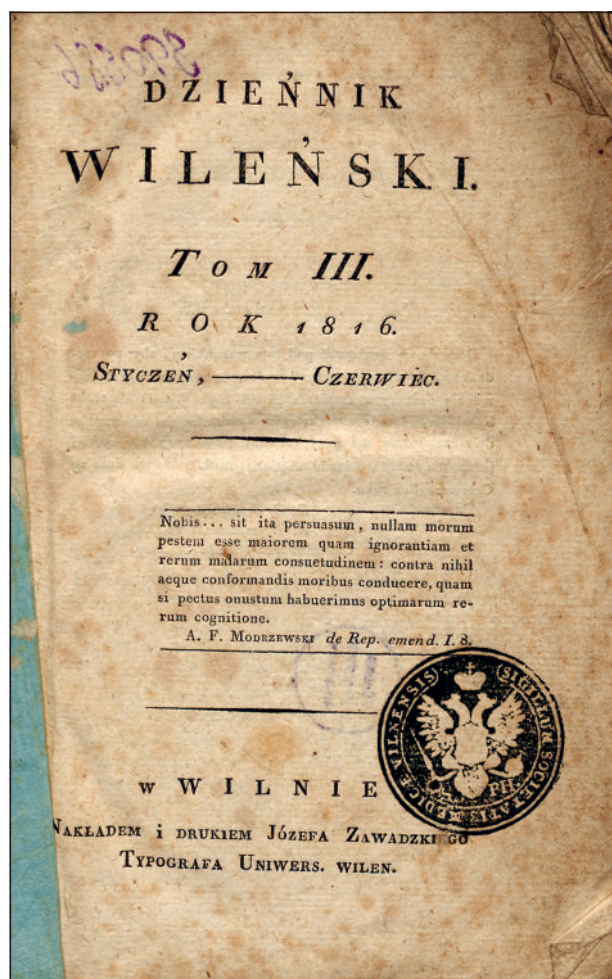

1 pav. *Pamiętnik Magnetyczny Wileński* („Vilniaus magnetizmo dienoraščio“) 1816 m. I tomo titulinis lapas. Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius.

nio išsilavinimo, mesmerizmo idėjos tapo populiarios Vilniuje. Vilniaus „magnetistai“ turėjo net savo spaudą [21]. Ignotas Emanuelis Liachnickis (*Ignacy Emanuel Lachnicki*; 1793–1826), jaunas Vilniaus universitete disertaciją iš chemijos srities apgynęs gydytojas, susižavėjęs vitalinio magnetizmo teorija, 1816–1818 m. leido *Pamiętnik Magnetyczny Wileński* („Vilniaus magnetizmo dienoraštį“) [22]. Šiame leidinyje buvo pateikta magnetizmo istorija, jo įkūrėjo F. A. Mesmero biografija. J. Franko aprašyto aiškiaregio, žolininko iš Naugarduko Antano veikla taip pat paskelbta pirmajame „Vilniaus magnetizmo dienoraščio“ tome 1816 m. (1 pav.) [23]. Straipsnyje *Lekarz osobliwszy w Nowogrodzkim* („Ypatingas gydytojas Naugarduke“) ¹⁶ rašyta: „Pono Čarkovskio valdose, šešios mylios nuo Naugarduko, visiškai paprastas vaikas, be jokio išsilavinimo, piemuo, vadinamas Antanu (*Antosiek*), prieš kelerius metus pradėjo garsėti tuo, kad

¹⁶ Šį *Pamiętnik Magnetyczny Wileński* straipsnį iš lenkų k. vertė Ž. Bezliapovič.

¹⁷ Šį *Dziennik Wileński* straipsnį iš lenkų k. vertė Ž. Bezliapovič.

2 pav. *Dziennik Wileński* („Vilniaus laikraščio“) 1816 m. III tomo titulinis lapas su Vilniaus medicinos draugijos antspaudu. Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius.

gydė tokias ligas kaip vėžį ir vandeningą edemą, kurios, pasak gydytojų, buvo neišgydomos.“ [23]. Straipsnyje rašoma, kad piemuo už gydymą neėmė jokio piniginio atlygio, buvo blaivus, pamaldus ir gerų papročių, ant kairiojo šono turėjo dėmę. Kai sergantysis pas jį ateidavo, jis griebdavosi dešine ranka už tos dėmės ir pasakydavo, ar ligonis gali būti išgydytas, ar ne. Jei liga būdavo pagydoma, Antanas paskirdavo gydomųjų žolelių, romo, muskato arba gvazdikėlių. Straipsnio pabaigoje anonimas vis dėlto kritiškai įvertino tokį gydymą: „Visame šitame reikale yra mažiau tiesos negu Šecherezados „Tūkstantis ir viena naktis“ pasakose...“ [23]

Antrasis nagrinėjamas leidinys – *Dziennik Wileński* („Vilniaus laikraštis“), kurio 1816 m. 3 tomo numeriuose (2 pav.) anonimiškai (pasirašius inicialu „H“) pristatyta magnetizmo istorija straipsnyje *Wiadomość historyczna o magnetyzmie zwierzęcym* („Istorinė žinutė apie vitalinį magnetizmą“) ¹⁷ [24–26]. Straipsnį autorius pradėjo šiais

žodžiais: „Mūsų dienomis dažnai girdimos kalbos apie vitalinį magnetizmą (*magnetizm zwierzęcy*) ir pasirodo, kad kalbantieji yra pasidalinę į tris grupes: visiškai tikintys, netikintys ir abejingi <...>, taigi, dažnai kylant ginčams dėl dalykų, kurių nesuprantama arba suprasti neįmanoma; o ir supratimas reikalauja nepaprasto tikslumo <...>, nusprendžiau viešai paskelbti trumpą istoriją apie fenomenus ir stebuklus, kurie priskiriami vitaliniam magnetizmui.“ [24]. Toliau straipsnio autorius prisipažino esantis „visiškai abejingas magnetizmui“ ir, būdamas svetimas šiame moksle, niekada nepasiekė įtikėjimo, kurio šis mokslas vertas, be to, pabrėžė, kad straipsnį rašė remdamasis Kurto Šprengelio¹⁸ veikalu¹⁹. Autorius pastebėjo, kad, nors XVIII a. ir yra progreso, naujų atradimų epocha, tačiau ji jokiū būdu nėra laisva nuo „prietarų, vyravusių ankstesniais amžiais ir užimančių nemažą dalį žmonijos istorijoje“ [24].

Straipsnyje nagrinėjamos įvairios „stebuklingų“ išgijimų, naudojant geležį ir magnetą, istorijos. Autorius, primindamas, kad geležis „labiausiai susijusi su magnetizmu, pranašesnė už visus kitus metalus ir turinti didžiausią galią“, teigė, kad pirmieji magnetizmo principai jau buvo nagrinėti Viduramžiais Vincento de Bovė²⁰ ir Rodžerio Beikono²¹ veikaluose, be to, Galenas ir Avicena²² naudojo magnetą „įvairioms nervinėms ligoms gydyti“, o Paracelsas²³ nurodė, kad „ligas, kilusias nuo Marso (visus kraujavimus ir kitus negalavimus, prasidedančius nuo kūno vidaus ir besitęsiančius iki kūno paviršiaus), geriausia gydyti magneto pridėjimu, nes magnetas viską grąžina į vidurio tašką“ [24]. Vėliau, XVII a. viduryje, skelbtas teigiamas magneto efektas, gydant galvos ir dantų skausmą, taip pat bandyta įrodyti, kad magneto „šiaurinis poliūs mažina uždegiminį akių skausmą, o pietinis – didina“. Tačiau, pasak straipsnio autoriaus, magneto panaudojimas ir magnetizmo teorija pakrypo visiškai nauja kryptimi po 1774 m., kai astronomas Maksimilianas Helas²⁴ (*Maximilian Hell*; 1720–1792) atkreipė Vienos gydytojo F. A. Mesmero dėmesį, kad ligas galima gydyti magnetizmu.

Autorius, išdėstęs F. A. Mesmero taikyto naujojo gydymo istoriją, priminė, kad po šio gydytojo pasirodymo Paryžiuje, gydymas magnetizmu pasklido visose Prancūzijos provincijose. Pvz., du broliai markizai *de Puisegur* šį gydymą „nuoširdžiai“ platino Suasono, Bajono ir Bordo apylinkėse, „tačiau broliai šiek tiek nukrypo nuo tikrojo magnetizmo tuo, kad savo gydymuose nenaudojo (gele-

žies) plokštelių, o sodindavo sergančiuosius po senų ir didingų medžių šešėliais, kur atliko magnetizmo seansus“ [26]. Pasak kito F. A. Mesmero pasekėjo *Turine Doppet*, „magnetinis skystis (*plyn magnetyczny*) kūne sklinda nuo žemės galvos link, skrandis – pusiauju, nugaros smegenys – ašis“, o „magnetinė jėga išsina ne iš (geležies) plokštelės <...>, bet patys žmonės <...> savo iškrovomis ją įmagnetina“ [26]. Kiti F. A. Mesmero šalininkai pabrėžė „magnetinio miego“ svarbą: ligoniai, kalbantys magnetinio miego metu, viską mato ir jaučia „šeštuoju pojūčiu“, nors visi kiti pojūčiai būna nebudrūs [26]. Baigdamas straipsnį, autorius pripažino, kad daugelis skeptiškai nusiteikusių vokiečių gydytojų magnetizmo rezultatus priskiria vien tik „vaizduotės poveikiui“.

Kas galėtų būti šio straipsnio autorius? Galbūt I. E. Liachnickis, vitalinio magnetizmo teorijos skleidėjas Vilniuje, kaip tik tuo metu leidęs ir „Vilniaus magnetizmo dienoraštį“? Tačiau autorius pripažino esantis visiškai abejingas magnetizmui, tad vargu ar I. E. Liachnickis galėjo atsiriboti nuo teorijos, kurią taip entuziastingai buvo pradėjęs skleisti. Gal straipsnį parašė pats „Vilniaus laikraščio“ redaktorius A. Sniadeckis? Nors straipsnyje bandyta santūriai ir objektyviai pateikti vitalinio magnetizmo istoriją, A. Sniadeckio autoryste abejojame: profesorius tuo metu dirbo kitame žurnale, „Gatvės žiniose“, kuriame kritikavo vitalinio magnetizmo praktiką ir rašė kitokio pobūdžio – satyrinius, pašėpiančius straipsnius. Gal straipsnio autorius Stanislovas Borkovskis (*Stanislaw Borkowski*; 1782–1850), prieš metus „Vilniaus laikraštyje“ publikavęs straipsnį *Rzut oka na naukę Galla* („Žvilgsnis į Galo mokslą“ [27]) ir, panašu, domėjęs ne vien frenologija, fizionomika (prieštarai vertinamomis teorijomis tiek Vilniuje, tiek kituose Europos miestuose), bet ir žmogaus proto galios vystymosi klausimais? Galbūt paslaptinęs „H“ – tai Vincentas Vladislovas Herberskis (1784–1826), 1812 m. Universitete apgynęs disertaciją apie stuburo kanalo vandenę [28], gabus J. Franko studentas, nuo 1823 m. trejus metus vadovavęs Terapijos klinikai, tobulinęs oftalmologijos srityje, vienas pirmųjų, naudojęs stetoskopą klinikinėje praktikoje [29]? O gal kitas J. Franko mokinys Mykolas Homolickis (1791–1861), 1815 m. apgynęs disertaciją apie kraujagyslių reikšmę nervų sistemos ligų atsiradimui [30], 1816–1827 m. – Universiteto fiziologijos profesorius [29]? Deja, to negalime nei patvirtinti, nei paneigti. Straipsnis publikuotas anonimiškai: nors autorius jautė pareigą pristatyti vitali-

¹⁸ Kurtas Šprengelis (*Kurt Polycarp Joachim Sprengel*; 1766–1833) – vokiečių gydytojas ir botanikas, Halės universiteto profesorius.

¹⁹ Nurodomas šaltinis – *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde von Kurt Sprengel*, 1800.

²⁰ Vincentas de Bovė (*Vincent de Beauvais*; 1190–1264) – prancūzų dominikonas, veikalo *Speculum maius* („Didysis veidrodys“) autorius, kuriame pateikė Viduramžių gamtos, istorijos, geografijos ir filosofijos žinias.

²¹ Rodžeris Beikonas (*Roger Bacon*; 1214–1294) – anglų pranciškonas, Oksfordo universiteto profesorius, kritikavęs scholastiką, kvietęs tyrinėti gamtą, taikant eksperimento metodą.

²² Avicena (*Avicenna, Ibn Sinna*; 980–1037) – persų kilmės mokslininkas, medicinos enciklopedijos *Canon medicinae*, kuria Europos universitetuose remtasi iki pat XVII a. pab., autorius.

²³ Paracelsas (*Paracelsus, Theophrastus von Hohenheim*; 1493–1541) – gydytojas, alchemikas, astrologas.

²⁴ Maksimilianas Helas (*Maximilian Hell*; 1720–1792) – jėzuitų kunigas, astronomas, Vienos observatorijos direktorius, tyręs magnetų gydomąjį poveikį.

nio magnetizmo teoriją plačiau Vilniaus visuomenei (tai – būdinga Apšvietos epochos mokslininko pozicija), tačiau, kaip ir J. Frankas, nenorėjo susikompromituoti kolegų akyse.

Trečiasis leidinys, kurį taip pat reiktų trumpai paminėti – satyrinis savaitraštis *Wiadomości Brukowe* („Gatvės žinios“), 1816–1822 m. leistas *Towarystwo Szubrawców* (Nenaudėlių draugijos), kuriai priklausė profesorius Andrius Sniadeckis, gydytojas Jokūbas Šimkevičius (*Jakób Szymkiewicz*; 1775–1818), periodinių Vilniaus leidinių redaktorius Kazimieras Kontrimas (*Kazimierz Kontrym*; 1776–1836), Vilniaus leidėjai spaustuvininkai Antanas Marcinovskis (*Antoni Marcinowski*; 1781–1855), Juozapas Zavadskis (*Józef Zawadzki*; 1778–1838), istorikas Mykolas Balinskis (*Michał Baliński*; 1794–1864), filomatas ir filaretas Tomas Zanas (*Tomasz Zan*; 1796–1855) ir kiti [22]. „Gatvės žinios“, reaguodamos į Vilniaus miesto aktualijas, išjuokdavo tokias žmogaus ydas, kaip girtuokliavimas, azartiniai žaidimai, liguistas bylinėjimasis, pašiepdamo tuščią bajorų asmens kilmės ir titulų sureikšminimą, keldavo valstiečių padėties klausimą [22]. „Gatvės žinių“ personažas – bajoras, keliaujantis ant lietuviškos raganų ližės, nematomas patenkantis į bet kuriuos namus, stebintis žmonių gyvenimus ir vėliau juos aprašantis satyriniame savaitraštyje [31]. „Gatvės žinios“ taip pat negailestingai pašiepdamo ir magnetizmo praktiką Vilniuje, kritikuodavo „Vilniaus magnetizmo dienoraštį“.

Pavyzdžiui, 1818 m. „Gatvės žinių“ Nr. 99 vėlgi anonimiškai (nors istorikai autorystę priskiria A. Sniadeckiui) publikuotame straipsnyje *Prożniacko-filozoficzna podróż po bruku. Dzieło poważne* („Dykinėtojo – filosofo iškyla grindiniu. Rimtas veikalas“) kritikuojamas vitalinis magnetizmas, įvairūs metafiziniai potyriai ir aiškiaregystės: „Sutinku žmogų ir nustatau, kas jis per vienas, visiškai ypatingu savo būdu, kurio net aprašyti nemoku. Tai kažkokia nepaprasta dangaus dovana <...> ar kokia nauja juslė, kuria prigimtis mane aprūpino, panašiai kaip magnetistus – gabumu įpūsti vitalinę – magnetinę materiją tiems, virš kurių mosikuoja rankomis ir pliaukšči delnais prieš akis. <...> Privilegijuotieji aiškiaregiai kiaurai permato žmogaus vidurius, <...> regi kiekvieną gyslelę ir supranta, kaip ji dirba, kalbasi su kiekvienu nervu, kuris jiems atskleidžia juslėmis ir protu neprieinamas paslaptis <...>. Koks svarbus išradimas yra tasai neįkainojamas magnetizmas! <...> Tikrai nežinau, kokia yra to šeštojo pojūčio esmė <...>. Tad, kol mokslininkai tą naująjį pojūtį supras ir išaiškins <...>, aš tau, mielas skaitytojau, leidus, pavadinsiu jį nenaudėlišku pojūčiu (*zmyslem szubrawskim*). Nėra jis toks aštrus kaip magnetistų, kurie regi, kas dedasi už šimto mylių, pilvu peržvelgia mūrus ir sienas, skaito užantspauduotus laiškus ir užverstas knygas nuo pradžios iki galo, ir, žinoma, komponuoja metafizinius ar veikiau transcendentalinės filosofijos traktatus...“²⁵ [32, 33]

Taigi, išnagrinėję tris skirtingų XIX a. pr. Vilniuje leistų laikraščių straipsnius, susipažinome su trimis požiūriais, kuriuos autoriai norėjo pateikti plačiai visuomenei: „Vilniaus magnetizmo dienoraštyje“ magnetizmo praktika skleista ir propagauta, „Vilniaus laikraštyje“ siekta santūriai ir kritiškai papasakoti vitalinio magnetizmo istoriją, „Gatvės žiniuose“ magnetizmo praktika užsiimantys asmenys buvo pašiepiami, kritikuoti įvairūs metafiziniai potyriai ir aiškiaregystės.

IŠVADOS

Vitalinio magnetizmo (arba mesmerizmo) teorija, pagrįsta austrų gydytojo Franco Antono Mesmero stebėjimais ir idėjomis, turėjusi bioenergetinio gydymo, spiritizmo ir hipnozės bruožų, buvo itin populiarūs XVIII a. pab. – XIX a. vid. Europoje, o maždaug nuo 1816 m. – ir Vilniuje bei Vilniaus krašte. Iškylus Vilniaus universiteto medicinos profesorius Jozefas Frankas teigė, kad magnetizmas – tai nepaprastos svarbos patologinis nervų sistemos reiškinys, tačiau taip pat perspėjo, kad, patekęs į mėgėjų ir šarlatanų rankas, gali tapti pasilinksminimo objektu ir neprofesionalaus gydymo metodu. Trijų XIX a. pr. Vilniuje leistų laikraščių straipsnių analizė parodė, kad vitalinio magnetizmo praktika buvo vertinta priešingai: skleista ir propagauta, santūriai ir kritiškai pristatyta, pašiepta ir kritikuota. Antra vertus, šiandien mokslo istorikai mano, kad vitalinio magnetizmo praktika parodė įtaigos ir vaizduotės reikšmę gydant tiek organines, tiek psichosomatines ligas, nulėmė tolesnę psichoterapijos vystymąsi, turėjo reikšmės hipnozės atsiradimui.

PADEKA

Dėkojame gydytojai psichiatrei Viktorijai Rečinskaitei už pagalbą, nagrinėjant Luizos Berkman atvejį. Taip pat dėkojame Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus darbuotojams už galimybę šiame straipsnyje publikuoti titulinis istorinių *Pamiętnik Magnetyczny Wileński* ir *Dziennik Wileński* puslapius.

Literatūra

1. Lanska DJ, Lanska JT. Franz Anton Mesmer and the rise and fall of animal magnetism: Dramatic cures, controversy, and ultimately a triumph for the scientific method. In: Whitaker H, Smith CUM, Finger S, eds. Brain, mind and medicine: essays in eighteenth century neuroscience. New York, NY: Springer, 2007; 301–20.
2. Frankau G. Mesmerism by Doctor Mesmer (1779). Being the first translation of Mesmer's historic *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal* to appear in English. With

²⁵ Iš lenkų k. vertė B. Speičytė.

- an Introductory Monograph by Gilbert Frankau. London: MacDonald, 1948.
3. Mesmer FA. Mémoire sur la découverte du magnétisme animal; par M. Mesmer, Docteur en Médecine de la Faculté de Vienne. A Geneve; et se trouve a Paris: Chez P. Fr. Didot le jeune. Libraire Imprimeur de Monsieur, quai des Aueuiftins, 1779.
 4. Macklis RM. Magnetic healing, quackery, and the debate about the health effects of electromagnetic fields. *Ann Intern Med* 1993; 118(5): 376–83.
 5. Lopez CA. Franklin and Mesmer: an encounter. *Yale J Biol Med* 1993; 66(4): 325–31.
 6. Mook D. Benjamin Franklin: Mesmer and animal magnetism. *Classic experiments in psychology*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2004; 347–54.
 7. Herr HW. Franklin, Lavoisier, and Mesmer: origin of the controlled clinical trial. *Urol Oncol* 2005; 23: 346–51.
 8. Hart E. Hypnotism, mesmerism and the new witchcraft. New York: D. Appleton and Company, 1896.
 9. Donaldson IML. Mesmer's 1780 proposal for a controlled trial to test his method of treatment using "animal magnetism". *J R Soc Med* 2005; 98: 572–5.
 10. Finger S, Zeitler W. Benjamin Franklin and his glass armonica: from music as therapeutic to pathological. *Prog Brain Res* 2015; 216: 93–125.
 11. Lipowski Z. Benjamin Franklin as a psychotherapist: a forerunner of brief psychotherapy. *Perspect Biol Med* 1984; 27(3): 361–6.
 12. Lipowski Z. Benjamin Franklin and Princess Czartoryska: an unknown therapeutic encounter. *Pa Hist* 1984; 51(2): 167–71.
 13. Finger S. *Origins of neuroscience. A history of explorations into brain functions*. Oxford University Press, 1994.
 14. Magner LM. *A history of medicine*. Boca Raton: Taylor & Francis Group, 2005.
 15. Alvarado CS. Late 19th- and early 20th-century discussions of animal magnetism. *Int J Clin Exp Hypn* 2009; 57(4): 366–81.
 16. Radovancevič L. The tribute of the pioneer of hypnotherapy - Franz Anton Mesmer, MD, PhD in the history of psychotherapy and medicine. *Acta med-hist Adriat* 2009; 7(1): 49–60.
 17. Frank J. *Mémoires Biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils. Rédigés par ce dernier*. Leipzig, 1848.
 18. Frankas J. *Vilnius XIX amžiuje. Atsiminimai*. Pirma knyga. Vilnius: Mintis, 2013.
 19. Frankas J. *Atsiminimai. Antra knyga*. Vilnius: Mintis, 2015.
 20. Frank J. *Praxeos medicae universae praecepta. Partis secundae volumen primum, sectio prima, continens doctrinam de morbis systematis nervosi in genere et de iis cerebri in specie*. Lipsiae: sumptibus Bibliopolii Kuehniani, 1818.
 21. Prašmantaitė A. *Vilniaus universiteto vaidmuo populiarinant gamtos mokslų žinias 1803–1932 m. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti*. Lietuvos mokslų akademija, Istorijos institutas, 1990.
 22. Speičytė B. *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831. Klasizmas. Preromantizmas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
 23. Anonimas. *Lekarz osobliwszy w Nowogrodzkim. Pamiętnik Magnetyczny Wileński* 1818; 1(1): 77–83.
 24. Anonimas. *Wiadomość historyczna o magnetyzmie zwierzęcym*. *Dziennik Wileński* 1816; 15(3): 239–55.
 25. Anonimas. *Wiadomość historyczna o magnetyzmie zwierzęcym*. *Dziennik Wileński* 1816; 16(3): 359–67.
 26. Anonimas. *Wiadomość historyczna o magnetyzmie zwierzęcym*. *Dziennik Wileński* 1816; 17(3): 475–88.
 27. Borkowski S. *Rzut oka na naukę Galla*. *Dziennik Wileński* 1815; 2: 501–5.
 28. Herberski VV. *Dissertatio inauguralis medico – practica de hydrope specus vertebralis*. Vilnae: typis Iosephi Zawadzki Universitatis typographi, 1812.
 29. Biziulevičius S. *Medicinos mokslai senajame Vilniaus universitete 1781–1842 m. Vilniaus medicinos istorijos almanachas*. Vilnius: Medicina Vilnensis, 1997.
 30. Homolicki M. *Dissertatio inauguralis medico-practica de vasorum sanguiferorum vi in morbis nervosis producendis*. Vilnae: typis Iosephi Zawadzki, 1815.
 31. Speičytė B. *Vilniaus satyra kaip miestiskosios savivokos forma*. In: *Senosios raštijos profiliai. Senoji Lietuvos literatūra, 20 knyga*. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2006; 203–28.
 32. Anonimas. *Prožniacko-filozoficzna podrož po bruku*. *Dzielo poważne*. *Wiadomości Brukowe* 1818; 99: 171–4.
 33. Speičytė B. *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831. Šviečiamasis klasizmas. Preromantizmas. I tomas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
 34. Schaffer S. *The astrological roots of mesmerism*. *Stud Hist Philos Biol Biomed Sci* 2010; 41: 158–68.
 35. Dobrowolski C. *Dissertatio inauguralis medico-practica de myelitide*. Vilnae: typis Dioecesanis, 1829.
 36. Raczkowski JC. *De chorea S. Viti medullae spinalis vitio saepe assignanda*. *Dissertatio inauguralis medico-practica*. Vilnae: typis Scholarum Piarum, 1816.
 37. Mokrzycki P. *Dissertatio inauguralis medico – obstetrica exhibens observationum par in convulsiones puerperarum cum epicrisi*. Vilnae: typis Manes et Zymelani, 1824.
 38. Godziemba A. *Tentamen inaugurale diagnosim typhi et encephalitidis sistens*. Vilnae: typis Dioecesanis, 1812.
 39. Mianowski J. *Dissertatio inauguralis medico – chirurgica de tetano observationes tres cum epicrisi exhibens*. Vilnae: typis N. Glücksbergii Universit. typographi, 1828.
 40. Schloezer JA. *Dissertatio inauguralis medico-practica de somnambulismo*. Vilnae: typis Congregationis missionis, 1816.
 41. Parent A. *From the Montpellier faculty of medicine to the Grodno royal school of medicine: how Dr. Jean-Emmanuel Gilibert applied medical vitalism to heal his Lithuanian patients*. In: *Šmigelskytė-Stukienė R, ed. XVIII amžiaus studijos, T. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016; 210–37.
 42. Brown J. *The elements of medicine or, A translation of the Elementa medicinae Brunonis*. With large notes, illustrations, and comments. By the author of the original work. In two volumes. London: printed for J. Johnson, No 72, St. Paul's church-yard, 1788.
 43. Wijemanne S, Jankovic J. *Movement disorders in catatonia*. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 2015; 86: 825–32.
 44. Karenberg A. *Next Emperor, please! No end to retrospective diagnostics*. *J Hist Neurosci* 2004; 13(2): 143–9.
 45. Foxhall K. *Making modern migraine medieval: men of science, Hildegard of Bingen and the life of a retrospective diagnosis*. *Med Hist* 2014; 58(3): 354–74.
 46. Gudienė V. *The medical treatment of Maria, Dowager Empress of the Russian Empire: an analysis of her prescription book from 1807 and 1808*. *Pharmazie* 2016; 71: 670–9.

V. G. Samsonė, Ž. Bezliapovič,
E. Sakalauskaitė-Juodeikienė, D. Jatužis

THE RECEPTION OF ANIMAL MAGNETISM IN THE XIXth CENTURY IN VILNIUS

Summary

Animal magnetism (or mesmerism) is a theory based on the observations and ideas of the Austrian physician Franz Anton Mesmer (1734–1815). Doctor F. A. Mesmer believed that the invisible fluid is flowing between the planets and the living beings, the patient and his doctor, and the main cause of various diseases (especially nervous system disorders) is the interruption of this magnetic flow. According to F. A. Mesmer, the doctor, following the principles of animal magnetism, is obligated to direct the flow in the correct way. After becoming a popular treatment method at the end of the XVIIIth century and the beginning of the XIXth century in Western Europe, animal magnetism has also attracted the attention of professors at the Imperial University of Vilnius, Vilnius physicians, and especially local quacks and charlatans. Mesmerism was studied by Professor of Clinical Medicine at

Vilnius University Joseph Frank (1771–1842), who postulated that animal magnetism is a very important pathological phenomenon, when the nerves are extremely sensitive to internal and external stimuli causing illusions and delusions. A special newspaper *Pamiętnik Magnetyczny Wileński* (“Vilnius Magnetism Diary”) was devoted to the followers of animal magnetism and was published in Vilnius between 1816 and 1818. However, “Vilnius Magnetism Diary” was criticized and satirized in the newspaper *Wiadomości Brukowe* (“Pavement News”). The history of animal magnetism was also presented in three issues of *Dziennik Wileński* (“Vilnius Daily”) in 1816. In this article we review the historical origins of animal magnetism and the practice and criticism of mesmerism in Vilnius and analyze the presentation of the new theory in Vilnius periodical press at the beginning of the XIXth century.

Keywords: animal magnetism, mesmerism, Franz Anton Mesmer, Joseph Frank, Vilnius University, *Pamiętnik Magnetyczny Wileński*, *Dziennik Wileński*, *Wiadomości Brukowe*.

Gauta:
2017 10 12

Priimta spaudai:
2017 10 27